

PROFESNÍ ORIENTACE JAKO JEDEN Z FAKTORŮ ZDRAVÉHO VÝVOJE OSOBNOSTI DOSPÍVAJÍCÍCH

Zdeněk FRIEDMANN

Souhrn:

Problémy profesní orientace a kariérového poradenství se stávají nedílnou součástí přípravy budoucích učitelů základních škol. Jejich perspektivní kvalitní působení v této oblasti povede k zefektivnění výběru a volby profese v souladu s možnostmi a individuálními předpoklady žáků tak, aby byla minimalizována případná rizika celkového pozitivního rozvoje osobnosti.

Klíčová slova: *profesní orientace, výchova k povolání, kariérové poradenství, základní škola, adaptabilita, příprava učitelů.*

Profesní orientace (career education) je dlouhodobý proces začleňování mladých lidí do světa práce. Termín je odvozen od slova *profese*, lze tedy přijmout i často používané označení *výchova k povolání* (vocation education). Pro systém rozmanitých služeb s cílem podpory a pomoci v plánování individuální cesty světem vzdělání a povolání (pro mládež i starší populaci) používáme termín *kariérové poradenství* (vocation counselling, careers counselling).

V historii lidstva bylo začleňování mladých lidí do světa práce plynulé, odpovídající věku a tělesným schopnostem každého jednotlivce. I když je pravděpodobné, že dřívější fyzické zatížení mladých lidí by bylo z dnešního pohledu civilizované společnosti považováno za zneužívání dětské práce. S dlouholetým vývojem společnosti docházelo postupně ke změnám i v oblasti předávání pracovních zkušeností z generace na generaci a s tím souvisejících vzdělanostních potřeb. Práce je dnes chápána jako tělesná či duševní činnost zaměřená na uspokojování potřeb jedince, která vede k vytváření významných hodnot nejen pro samého jedince, ale i pro celou společnost. Proto je ze strany společnosti věnována těmto problémům systematická pozornost. Ve vyspělých evropských zemích je situace velmi rozdílná, ale v rámci povinné školní docházky existuje na školách v různých formách příprava na volbu povolání. Všechny tyto země mají profesionálně zajištěné kariérové poradenství, které pomáhá jednotlivcům při rozhodování v otázkách vzdělávání, profesní přípravy, volby zaměstnání apod. Toto poradenství je určeno zpravidla pro celou populaci (včetně nezaměstnaných). Na školách potom existují útvary, které poskytují poradenské služby na psychologickém základě. Tyto služby jsou v naší republice ve fázi rozvoje a perspektivně budou jistě zajišťovat mimo individuální poradenství také průběžné vzdělávání učitelů pro tuto oblast, kontakty s trhem práce apod.

Mladým lidem je věnována pozornost a nabízena systematická pomoc při jejich prvotní volbě studia či profese. Ale toto prvotní rozhodnutí nebývá zpravidla konečné. Téměř každý jedinec prodělá v průběhu svého života v této oblasti několik zásadních změn, a to nejen při přechodu na školy vyššího stupně, ale v dospělém věku často změnou náplně původní profese, změnou společenského prostředí

apod. Každá taková změna je aktivním procesem adaptace člověka, který může být doprovázen nežádoucími problémy, konflikty, stresy apod. Snahou kvalifikovaného pedagogického působení je, aby celý proces adaptace probíhal efektivně, bez poškození duševního zdraví jednotlivce. Snahou je tedy vytvoření určité míry adaptability jako trvalé schopnosti či charakteristického rysu osobnosti. Nedílnou součástí tohoto působení je vznik vnitřní potřeby celoživotního vzdělávání a pozitivní přijetí případné rekvalifikace u každého jedince. Je to úkol nejen pro vzdělávací instituce, ale také pro rodinu, sdělovací prostředky, zdravotnická zařízení atd.

Profesní orientace je dlouhodobý pedagogický proces, který je záležitostí mnoha výchovných činitelů. Rozhodující působení by měla bezesporu zajišťovat škola ve spolupráci s rodinou. Ve škole celou činnost koordinují odborně školení výchovní poradci a v posledních letech se na celém procesu aktivně podílejí i školní psychologové. Nezastupitelnou úlohu mají pedagogicko-psychologické poradny. Významnou složkou celého poradenského systému jsou tzv. Informační a poradenská střediska zřízená při úřadech práce. Podpůrně (zejména v oblasti poskytování informací) působí masové komunikační prostředky, výrobní závody, odborná učiliště a střední školy. Podporu nabízejí také některé pracovní agentury a neziskové organizace.

Na jedné straně stojí mladý člověk se svými zájmy (o hudbu, přírodu, techniku aj.), schopnostmi (motorické dovednosti, intelekt, rychlost rozhodování, snadná komunikace, využití cizích jazyků aj.), vlastnostmi (důslednost, trpělivost, obětavost, vznětlivost, pečlivost aj.) a zdravotním stavem (alergie, fyzické vady, vady zraku, mentální postižení aj.), na straně druhé profese (práce) s různými charakteristickými rysy. Při posuzování perspektivní volby profese se obvykle nabízí větší množství více či méně důležitých faktorů, např. druh činnosti, pracovní prostředí, pracovní prostředky, druh a složení pracovního kolektivu, pracovní doba, odměna za práci (mzda), poptávka na trhu práce, možnost odborného růstu, perspektiva služebního postupu (kariéra), společenská prestiž profese, možnost či nutnost cestování, získání významných společenských kontaktů, výhody pro osobní život atd.

V České republice je v současnosti nedostatek kvalifikovaných pracovníků v některých (převážně dělnických a řemeslných) profesích, zvyšuje se nezaměstnanost, jsou problémy s uplatněním absolventů středních škol na trhu práce, problémy s rekvalifikací a problémy s absolventy ZŠ, kteří zůstávají z různých důvodů bez dalšího vzdělávání – většinou žáci se zdravotním postižením a znevýhodněním. Nezaměstnanost postihuje všechny věkové skupiny a také mladé absolventy základních i středních škol včetně odborných učilišť. Jednou z příčin je nedostatečná schopnost mladých lidí realisticky hodnotit vlastní možnosti profesního uplatnění na trhu práce a nedostatečná připravenost na odpovědné vlastní rozhodnutí o profesní dráze.

Cílem všech zúčastněných je zefektivnění výběru a volby profese v souladu s možnostmi a individuálními předpoklady žáků tak, aby jejich volba byla pokud možno také v souladu se společenskou poptávkou.

Základní škola je první vzdělávací institucí, která se může rozhodujícím vlivem podílet na úspěšném vstupu do života dospívající mládeže. Předpokládá to i poslední verze dokumentu s názvem „Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání“. Škola může zavést speciální vyučovací předmět, nebo řešit problematiku přípravy na volbu povolání prostřednictvím několika vybraných předmětů a učitelů. Pro výsledný efekt nebude asi organizační zajištění nepodstatnějším faktorem. Podstatné je dosažení stanovených cílů, které jsou koncipovány tak, aby mladý člověk byl schopen přebírat postupně plnou odpovědnost za svoje významná rozhodnutí, aby tato rozhodnutí nebyla jen plněním často nereálných přání ambiciózních rodičů.

Učitelé základní školy zpravidla dovedou dobře a kvalifikovaně diagnostikovat svoje žáky v různých oblastech (jejich předpoklady, schopnosti, zájmy, vlastnosti apod.). **Třídní učitel** koordinuje poznatky ostatních učitelů, dovede velmi dobře srovnávat a diagnostikovat výkony žáků, je odpovědný za jejich celkový rozvoj. Zná sociální prostředí, osobnostní vlastnosti, chování, zájmy, schopnosti, předpoklady svých žáků. Může žáky kvalifikovaně hodnotit a spolupracovat s nimi i s jejich rodiči. Výsledky své náročné činnosti mohou všichni učitelé individuálně konzultovat se žáky s cílem naučit je reálně poznávat vlastní schopnosti, zájmy, osobnostní a zdravotní předpoklady, omezení. Tak, aby mladí lidé dovedli realisticky zhodnotit svoje možnosti. Pokud se to povede, zajistí vybraní učitelé dostatek informací o možnostech (nabídky vzdělávání, profesní přípravy a zaměstnání) a pokusí se s žáky vytvářet jejich osobní plány profesního růstu, tzv. dlouhodobé osobní profesní scénáře. Podíl dalších faktorů a výše uvedených institucí se v tomto období předpokládá. Zejména konzultace v poradenských centrech, kontakty se školním psychologem, rodiči apod.

Výchovný poradce je vyškoleným odborníkem, který se na základních i středních školách zpravidla zaměřuje na řešení pedagogicko-psychologických problémů žáků, řešení problémů ve vztazích mezi žáky, jejich rodiči a školou, na poradenství pro volbu dalšího vzdělávání či povolání. Poskytuje informace o nabídce středních škol a středních odborných učilišť o perspektivním uplatnění absolventů těchto škol, poskytuje služby v oblasti řešení přihlášek na tato zařízení, spolupracuje s pedagogicko-psychologickými poradnami, poradenskými centry pro volbu povolání (IPS), speciálně pedagogickými centry a středisky výchovné péče. Výchovný poradce na školách je ale současně učitelem, který je vytížen vlastní výukou a na podrobnou poradenskou, konzultační a výchovnou práci mu často nezbývá mnoho prostoru.

Školní psycholog není zatížen výukou. Bývá spolutvůrcem školního programu pro podporu volby profese, vytváří a aplikuje programy profesní orientace pro individuální i skupinové využití, odborně pomáhá dětem v jejich rozhodování, poskytuje odborné konzultace rodičům. Provádí také pedagogicko-psychologickou diagnostiku v souvislosti s profesní orientací žáků, koordinuje kariérové poradenství s ostatními subjekty, které poskytují specializované služby. Školní psycholog se může stát prostředníkem vzájemné komunikace mezi učitelem a rodiči. Úloha školních psychologů není legislativně vymezena, ale zájem o jejich činnost se ze strany základních i středních škol neustále zvyšuje. Významná je jejich úloha zejména při řešení problémů dětí sociálně znevýhodněných a prospěchově slabých.

Pedagogicko-psychologické poradny poskytují odborné rady žákům, jejich zákonným zástupcům, podílejí se na práci i vzdělávání výchovných poradců, podle potřeby na základě kvalifikovaných vyšetření vypracovávají odborné posudky, věnují se žákům se změněnou pracovní schopností a také žákům talentovaným. V úzké návaznosti na tyto poradny pracují **speciálně pedagogická centra**, která poskytují obdobné služby žákům s různým typem zdravotního postižení.

Příprava učitelů

Učitelé základních škol nejsou v současné době na pedagogických fakultách pro tuto oblast soustavně připravováni. Kvalifikovaně připravit učitele pro tuto významnou oblast výchovného působení mohou katedry připravující učitele v oblasti technické a informační výchovy. Tito učitelé mají blízký vztah nejen k profesím technického charakteru, ale vzhledem k využívání informačních technologií také nejvíce možností pro zprostředkování správného přístupu k informacím.

Na Pedagogické fakultě MU v Brně nabízíme studentům v rámci vysokoškolské přípravy učitelů na katedře technické a informační výchovy tato témata:

1. Profesní orientace v systému vzdělávání (příprava k volbě povolání jako pedagogický proces, systém přípravy v České republice a ve vybraných evropských zemích, úloha školy, ostatních vzdělávacích institucí, poradních orgánů).
2. Využití tradičních metod i nestandardních přístupů (projektové metody, práce ve skupinách, brainstorming, hry, tvorba životních scénářů, dramatizace, inscenační a simulační metody, pozitivní motivace a plánování vlastních cílů, besedy s přizvanými odborníky, profesní diagnostika, testy k sebepoznání atd.). Výchova k pracovní adaptabilitě.
3. Uplatnění ve světě práce, trh práce, rekvalifikace, celoživotní vzdělávání (stupeň a obor dosaženého vzdělání, perspektivy uplatnění, vzdělávací kurzy, odborná praxe, zahraniční stáže, jazykové dovednosti, doplňkové vědomosti a dovednosti, sebevzdělávání).
4. Kvalifikovaná informace pro volbu vzdělání a povolání (zdroje, hodnota, obsah, úroveň). Vliv sdělovacích prostředků, výrobních podniků, školských zařízení, rodičů, poradenských center apod. na kvalitu a objektivitu informací. Organizace a realizace besed s odborníky, rodiči, studenty vyšších škol, pracovníky s vynikajícími výsledky (vytváření vzorů) apod.
5. Exkurze jako specifická vyučovací forma (příprava, provedení, zhodnocení)
6. Pedagogická diagnóza, sebepoznání, sebehodnocení (zájmy, schopnosti, osobní vlastnosti), kvalifikační, osobnostní a zdravotní předpoklady, osobní odpovědnost za rozhodnutí, rozhodování, přijímací řízení, vstup do světa práce. Práce se žáky se speciálními potřebami, z jiného prostředí, se sociálními problémy apod.
7. Poradenské služby a jejich využívání, spolupráce s výchovným poradcem, psychologem, spolupráce s rodiči, úloha úřadu práce (informační a poradenská střediska), činnost jiných institucí. Profesiogramy, videoklipy, počítačové programy, psychodiagnostické testy. Rozbor současných i perspektivních požadavků trhu práce.
8. Střední školy – přehled, požadavky, perspektivy pro uplatnění na trhu práce (práce s konkrétními informacemi, specifika regionu, dostupnost). Perspektivy dalšího vzdělávání (vyšší odborné školy, vysoké školy, jiné vzdělávací instituce).
9. Učební obory (řemesla, mozaika profesí, požadavky, náplň a perspektivy profesí, možnost rekvalifikace, uplatnění v rámci regionu, možnost uplatnění v rámci EU). Perspektivy dalšího zvyšování kvalifikace, horizontální prostupnost oborů.
10. Abeceda drobného podnikání (organizace, systém, předpoklady, formy).
11. Podnikatelský záměr, marketing, problémy a perspektivy podnikání.

Domníváme se, že příprava budoucích učitelů odpovídajících předmětů na základních školách bude zařazením problémů profesní orientace a poradenství do pravidelné výuky na fakultě přínosem pro jejich perspektivní kvalitní pedagogické působení v uvedené oblasti. Společnost chce dosáhnout toho, aby závěrem celého procesu profesní orientace bylo kvalifikované vlastní rozhodnutí každého dospívajícího člověka. A to s vědomím, že změny v dalším životě přinesou potřebu dalšího vzdělávání, rekvalifikace. Lze předpokládat, že odpovědnost a vědomí významu vlastního rozhodnutí se stane významným pozitivním momentem v psychickém vývoji mladého člověka.

Literatura

FRIEDMANN, Z. Úloha exkurze v procesu profesní orientace na ZŠ. In *XXI. Mezinárodní kolokvium o řízení osvojovacího procesu* (sborník příspěvků). VVŠPV Vyškov 2003, s. 51. ISBN80-7231-105-0

FRIEDMANN, Z. Profesní orientace žáků. In STŘELEČEK, S. (ed.) *Studie z teorie a metodiky výchovy*. Brno: MU, 2005, s. 165-177. ISBN 80-210-3687-7

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: VUP 2005.

SKALKOVÁ, J. *Pedagogika a výzvy nové doby*. Brno: Paido, 2004. ISBN 80-7315-060-3.

SKALKOVÁ, J. Rámcové vzdělávací programy – dlouhodobý úkol. In *Pedagogika* roč. LV, 2005, s. 4-19.

Kontakt na autora:

Doc. PhDr. Zdeněk FRIEDMANN, CSc.

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 7

603 00 Brno

e-mail: friedmann@ped.muni.cz